

ELMA KORIĆ
(Sarajevo)

NEKOLIKO PISAMA BOSANSKIH VALIJA MLETAČKIM DUŽDEVIMA IZ PRVIH DECENIJA 17. STOLJEĆA

Sažetak

U radu je skrenuta pažnja na nekoliko pisama bosanskih valija, te jedno pismo kliškog mutesarrafa, upućenih mletačkim duždevima iz perioda 1616-1637. godine, koja se čuvaju u Državnom arhivu u Veneciji (Archivio di Stato di Venezia). Tematika pisama vezana je uglavnom za narušavanje mira i odredbi osmansko-mletačkog mirovnog sporazuma (ahdname) u navedenom periodu. Akteri zbivanja koja se navode u njima uglavnom su visokopozicionirani osmanski i mletački dužnosnici, veletrgovci, te razni drugi nižerangirani pojedinci, potom osobe kojima je nanesena neka nepravda, ali i oni koji su se istakli u činjenju nekog nedopuštenog djela pa su proglašavani nasilnicima i podstrekačima nereda. Spomenuta pisma predstavljaju vrijedne historijske izvore za izučavanje svakodnevice u dalmatinskom zaleđu te različite vrste istraživanja u sferi osmansko-mletačkih odnosa u prvim decenijama 17. stoljeća, ali i vrela novih podataka iz bosanskohercegovačke prošlosti ranog novog vijeka.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, Mletačka Republika, Bosanski ejalet, bosanski beglerbeg, mletački dužd, dalmatinsko zaleđe, 17. stoljeće

U Državnom arhivu u Veneciji (Archivio di Stato di Venezia) u okviru zbirke *Documenti turchi* sačuvano je i nekoliko pisama bosanskih beglerbegova mletačkom duždu iz prvih decenija 17. stoljeća.¹ Vremenski

¹ Up.: Maria Pia Pedani-Fabris, ed. *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia. Inventario della miscellanea, con l'edizione dei registi di Alessio Bombaci*, Istituto poligrafico Zecca dello Stato, Roma, 1994.

period u kojemu su nastala ova pisma, od kraja Kiparskog rata (1573) pa do početka Kandijskog rata (1645), u historiografiji je okarakterisan kao period relativnog mira i stabilizacije u osmansko-mletačkim odnosima. To je u prvom redu vrijedilo za međudržavne odnose na višim diplomatskim razinama, dok su u pograničnim zonama još uvijek vladali gotovo svakodnevni sukobi niskog intenziteta, tzv. „mali rat“. Osmanski izvori posvećuju tome pažnju u velikoj mjeri, s obzirom na činjenicu da je u Istanbulu konstantno bio prisutan mletački konzul (bailo) koji je redovno slao pritužbe Porti i na dešavanja u bosanskom pograničju, o čemu su ga izvještavali upravitelji mletačke Dalmacije.² Kako nije vladao reciprocitet u tom diplomatskom obliku, odnosno nije postojao osmanski konzul u Veneciji, svoje pritužbe mletačkom duždu u vezi sa situacijom u osmanskome pograničju u Bosni nekada je upućivao sultan nakon dopisa beglerbega Bosne, a nekada je duždu direktno pisao ne samo beglerbeg nego i upravitelji kliškog i susjednih sandžaka. Oni su komunicirali neposredno i sa mletačkim upraviteljima u Dalmaciji, najčešće na osmanskome turskom jeziku, dok su nekada ti dopisi bili napisani bosančicom, i to na jeziku koji je očito bio poznat i mletačkim i osmanskim upraviteljima lokalnog porijekla, odnosno njihovim pisarima.³ Predstavke bosanskog beglerbega i ostalih podanika sultanu iz navedenoga perioda najčešće nisu sačuvane u originalu, nego o sadržaju nekih od njih saznajemo na osnovu regeste koja je navedena kao razlog pisanja u samom fermanu, odnosno u kroki nacrtima fermana koji su trebali biti poslani, a koji su nastajali na sjednicama Divana te najčešće sačuvani u zapisnicima zvanim muhimme defteri.⁴ Kraći sadržaji onih fermana koji su se ticali međudržavnih

² Više o mletačkom bailu u Istanbulu i njegovoj ulozi vidi u: Eric Dursteler, „The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice’s Early Modern Diplomatic Corps“, *Mediterranean Historical Review*, 2001, 16 (2), 1-30; Suraiya Faroqi, „The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600-1630)“, *The Journal of European Economic History*, 15 (2), Rome, 1986, 345-384.

³ Up.: Šime Ljubić, „Rukoviet jugoslavenskih listina“, *Starine JAZU*, br. 10, Zagreb, 1878, 1-43; Muhamed Nezirović (ed.) *Krajišnička pisma*, Preporod, Sarajevo, 2004; Lejla Nakaš, *Bosanska ćirilčna pisma*, Forum Bosnae, 53-54, Sarajevo, 2011.

⁴ U seriji muhimme defteri (*mühimme defterleri*) u osmanskome arhivu u Istanbulu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, dalje: BOA), nedostaju neke knjige iz prvih decenija 17. stoljeća. Kasnije su neke od njih pronađene u različitim drugim fondovima gdje su dospjeli greškom, te se sada čuvaju kao dodatak fondu muhimme deftera (*mühimme zeyli*). Nedavno je prilikom razvrstavanja i sortiranja građe arhiva, između ostalog, pronađeno 5 potpunih i 37 djelomično sačuvanih muhimme deftera iz prvih decenija 17. stoljeća, koje bi svakako trebalo konsultovati u vezi s ovom i drugim istraživačkim temama. Up.: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan->

odnosa nalaze se u osmanskome arhivu u Istanbulu, i to ponajviše u fondovima *Maliyeden Müdevver Defterler* i *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*.⁵ Nekada je te iste, kao i druge slične dokumente, moguće pronaći i u knjigama mletačkog baila (*Bailo a Costantinopoli*) koje se čuvaju u arhivu u Veneciji, od kojih su neke i objavljene.⁶

Tematika ove vrste dokumenata najčešće spada u tzv. ‘crnu hroniku pograničnih odnosa’, jer se gotovo svi sačuvani dokumenti iz korespondencije navedenih članova osmanske i mletačke elite odnose na povrede određenih prava i narušavanje odredbi mirovnog sporazuma. Općenito nedostaju oni dokumenti koji bi pokazali u većoj mjeri sve one primjere koegzistencije ljudi pograničja, svakodnevne susrete i komunikaciju koja nije nužno morala biti neprijateljski nastrojena. Glas običnih ljudi u ovoj vrsti dokumenata gotovo da se i ne čuje, jer su akteri zbivanja koja se u njima navode uglavnom visokopozicionirani osmanski i mletački dužnosnici, veletrgovci, te razni drugi nižerangirani pojedinci, osobe kojima je nanesena neka nepravda, ali i oni koji su se istakli u činjenju nekog nedopuštenog djela pa su proglašavani nasilnicima i podstrekačima nereda. Kako su dopisi u kojima su osmanski dužnosnici iznosili svoju stranu priče sačuvani u manjoj mjeri, na osnovu građe korištene za pisanje ovoga rada stiče se dojam da su češće mletački podanici trpili nasilje. Međutim, tu se zasigurno radilo o jednom začaranom krugu u kojemu više nije bilo moguće utvrditi ko je ustvari započeo određene aktivnosti, a ko je smatrao da je na učinjeno trebalo odgovoriti istom mjerom.

afyoncu/2019/11/17/osmanli-tarihini-degistirecek-belgeler-bulundu pristupljeno: 21. 01. 2020.

- ⁵ C. Yemişçi uradio je magistarski rad na temu osmansko-mletačkih odnosa u periodu 1618-28. upravo na osnovu ahkam deftera br. 6004. Up.: Cihan Yemişçi, *1618-28 arası Osmanlı-Venedik ilişkileri (6004 No'lu ahkâm defteri'ne göre)*, Konya, 2009. Koristio ga je, izravno ili posredno, u svome radu i Mikail Acıpinar, „Sultan I. Ahmed Döneminde Osmanlı-Venedik İlişkilerini Genel Bir Bakış“, *CIEPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları*, eds. İlhan Şahin et al., Istanbul, 2014, 349-361. Autorica S. Faroqhi smatra da je riječ o ecnebi (*ecnebi*) defteru, ali i da je uopće teško sada ponuditi odgovor na pitanje koji su bili kriteriji za unošenje nekih naredbi u muhimme deftere, a drugih sličnih u ecnebi deftere. Faroqhi, „The Venetian Presence in the Ottoman Empire“, 354.
- ⁶ Serap Mumcu, *Venedik Baylosu'nun defterleri/The Venetian Baylo's Registers (1598-1684)*, Hilâl. Studi turchi e ottomani 4, Venezia, Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, 2014. O sličnim dokumentima koji se čuvaju drugdje vidjeti: Nedim Zahirović, „Bosanski beglerbeg i njegovi sandžakbegovi u diplomatskim predstavkama mletačkoga baila na Visokoj Porti (1632-1639)“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. 36, Sarajevo, 2015, 5-16.

U mnoštvu dokumenata takve vrste, ovom prilikom predstavljeno je samo nekoliko pisama koja su bosanski beglerbegovi slali mletačkim duždovima u vezi s određenim problemima u osmansko-mletačkom pograničju u dalmatinskom zaleđu u prvim decenijama 17. stoljeća, te jedno pismo kliškog mutesarrafa iz istog perioda. Spomenuta pisma predstavljaju veoma vrijedan izvor za različite vrste istraživanja u sferi osmansko-mletačkih odnosa u prvim decenijama 17. stoljeća, ali i vrelo novih podataka iz bosanskohercegovačke prošlosti ranog novog vijeka. Naime, navedena pisma pružaju uvid ne samo u aktuelnu problematiku pograničnih odnosa u mletačko-osmanskom susjedstvu u dalmatinskom zaleđu u navedenom periodu nego mogu poslužiti i prilikom izučavanja diplomatske prakse toga vremena. Pisma se izdvajaju kako visokim stilom, kvalitetom papira na kojem su napisana, vokabularom koji je u njima korišten tako i ostalim elementima koji ukazuju na visok stepen ozbiljnosti koji je primjenjivan u bosanskoj kancelariji prilikom njihovog sastavljanja, kao i na profesionalnost samih pisara. Pisari ovih pisama ne samo da su odlično poznavali zvanične formulacije koje su u toj vrsti osmanskih pisama bile primjenjivane, nego su iznimno čitkim rukopisom odavali da se radi i o izuzetno pedantnim službenicima. Na taj način, ozbiljnim pristupom profesiji, iskazivali su poštovanje prema pošiljaocu, beglerbegu kao podaniku i službeniku osmanskog sultana i države, a istovremeno i olakšavali prevodilački posao svojim kolegama u kancelarijama u Veneciji. Osim toga, različiti estetski i simbolički sadržaji pisama, koji ujedno predstavljaju i značajne elemente neverbalne komunikacije (zlatni prah, pečati, penče, floralni motivi, kvalitet papira, krasnopis), mogu poslužiti kao egzemplar u izučavanju historije umjetnosti toga vremena. S obzirom na činjenicu da je prva polovina 17. stoljeća u odnosu na kasnija stoljeća relativno siromašna osmanskim izvorima te vrste, bilo je potrebno približiti sadržaj navedenih pisama, kao i ostale njihove karakteristike.

Hronološki prvo pismo na koje se ovom prilikom skreće pažnja jeste pismo bosanskog beglerbega Skender-paše⁷ upućeno mletačkom duždu.⁸

⁷ Skender-paša obnašao je funkciju osmanskog namjesnika u Bosanskom ejaletu u periodu 1616-1618. godine. Up.: Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.– 1850.)*, Sarajevo, 1900, 60-61; Ćiro Truhelka, „Popis bosanskih sandžakbegova i beglerbegova od god. 1463 do 1878“, *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. 1, Zagreb, 1943, 5.

⁸ Mletački dužd u periodu 1615-1618. bio je Giovanni Bembo. On se naročito isticao svojom borbom protiv uskoka. Up.: http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-bembo_res-afddce42-86d4-11dc-9a1b-0016357eee51/ pristupljeno: 21. 08. 2019.

U njemu Skender-paša saopštava duždu da je primio njegovo pismo i uvjerava ga da će, u slučaju da se slične stvari ponove, krivci biti pronađeni i procesuirani.⁹ O čemu se, ustvari, radilo, saznajemo više iz jednog ranijeg duždovog pisma u kojem se valiji požalio na nasilje počinjeno nad mletačkim trgovcima u okolini Splita i Omiša. Donosilac pisma je izvjesni Marcantonio Vellutello.¹⁰ Po njemu je i paša poslao svoje pismo kao odgovor duždu, uz pohvale za njegovog donosioca.¹¹ Iako je pisano veoma korektno, u vokabularu navedenog pisma se ipak ogleda određena arogancija koju su inače iskazivali i osmanski sultani u ophođenju prema kršćanskim vladarima, kao i u dopisima koje su im slali. Tako i bosanski beglerbeg sebe i svoju ulogu pozicionira već uvodnom rečenicom kojom iskazuje osjećaj premoći Osmanske države i njenog vladara, čiji je on vjerni sluga, u odnosu na mletačkog dužda: „Mi koji smo sluga sretnog i pravednog sultana Ahmed hana, moćnog, snažnog i sposobnog vladara Mekke i Medine te četiri strane svijeta i sedam kontinenata ... i, Allahovom odredbom, beglerbeg sandžakâ Bosna, Hercegovina, Klis, Krka, Zvornik, Začasna i Bihać.“¹²

⁹ Original dokumenta: Archivio di Stato di Venezia (dalje ASV), *Miscellanea documenti turchi*, Busta 10, 1199 (24. rebiul-ahir 1025/11. 5. 1616). Regesta u: Pedani-Fabris, I „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 313.

¹⁰ Sačuvan je i nacrt spomenutog pisma iz marta 1616. Up: ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 10, 1197. Regesta u: Pedani-Fabris, I „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 312. Marcantonio Vellutello spominje se i u dokumentima iz 1625. godine kao „prière del lazzaretto di Spalato“ i „prière di Spalato“ (nastojnik splitskog lazareta, odnosno splitski prior) up. ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 12, 1315 i 1317, kao i nekim drugim dokumentima venecijanskog arhiva. Isti se navodi i kao izvor informacija osmanskom špijunu koji šalje izvjesne informacije iz Bosne u Veneciju 1623. godine. Up.: Nedim Zahirović, „Geografsko-statistički opis Bosanskog pašaluka iz treće decenije 17. vijeka“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54/2004, Sarajevo 2005, 193.

¹¹ *Ve bu cânibe dostunuza taraf-ı âliyenizden elçilik ile gelen Markandoni kullarımız ber hûrdâr olsun bir hoş edeb üzere gelup her vechiyle istihdâm olunacak kullarıdır.* (A vaš sluga Markantoni, neka je sretan i blagoslovljen, koji je ovamo vašem prijatelju od vaše uzvišenosti došao kao izaslanik, to je jedan veoma dobro edukovan i koristan sluga u svakom smislu.)

¹² *Biz ki azimetlu ve kuvvetlu ve kudretlu Mekke ve Medine ve yedi iklim dört köşe'nin padişahi ve şehinşah-ı azimuşşanı olan seadetlu ve adaletlu sultan Ahmed han hazretlerinin kulu ve Bosna ve Hersek ve Klis ve Krka ve Izvornik ve Začasna ve Bihke sancaklarının ve memleketlerinin, Allahu Teala emriyle, ... ve beglerbegisi.* I sama navedena rečenica predstavlja izvor za izučavanje administrativnog uređenja Bosanskog ejaleta početkom 17. stoljeća.

Naredno pismo koje se u ovom radu predstavlja jeste ono koje je beglerbeg Bosne, Bajram-paša,¹³ uputio mletačkom duždu Francescu Contariniju¹⁴ u proljeće 1624. godine. Tema ovoga pisma jeste pitanje snabdijevanja solju luke Makarska koja je od otvaranja splitske skele trpjela manjak priliva soli. Paša moli dužda da u luci Split prestane trgovina solju i da se spomenuta trgovina nastavi odvijati u Makarskoj. Na kraju pisma upućuje i svojevrsnu prijetnju duždu da će, ukoliko se ne postupi po sugestiji, lično izvijestiti sultana o spomenutim dešavanjima. Međutim, ističe kako se nada da neće do toga doći i da će Mlečani ispoštovati svoje obećanje.¹⁵ Ovo pismo je samo jedan u nizu značajnih izvora koji govore o krupnom pitanju u historiografiji: proizvodnji soli i trgovini solju, kao neophodnim artiklom u ljudskoj i stočnoj prehrani.¹⁶

Godinu dana kasnije, 1625. godine, nakon pritužbi koje su upućene u pismu dostavljenom ponovo putem Marcantonia Vellutella, splitskog priora, i bosanski beglerbeg Murteza-paša¹⁷ šalje jedno pismo mletačkom duždu.¹⁸ U pismu se paša izvinjava zbog određenih nepravdi

¹³ O Bajram-paši vidi: Bašagić, *Kratka uputa*, 61; Truhelka, „Popis bosanskih sandžakbegova“, 5. Muvekkit u svojoj *Povijesti* piše da je Bosanac Bajram-paša postavljen na dužnost valije Bosne s pozicije silahdara. U periodu njegove uprave u Bosni Dubrovčanima je dozvoljena slobodna trgovina u svim krajevima Osmanske države, a oni su zauzvrat plaćali 2500 dukata na ime džizje. Up.: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1. tom, prev. A. Polimac et al., El-Kalem, Sarajevo, 1999, 266 i 268. Iako Muvekkit navodi da je Bajram-paša bio dva puta na toj dužnosti, i to u 1621. i 1622/23. godini, navedeno pismo dokazuje na je on bio bosanski valija i u 1624. godini.

¹⁴ Francesco Contarini bio je mletački dužd od 1623-24. Više u: [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-contarini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-contarini_(Dizionario-Biografico)/) pristupljeno: 21. 08. 2019.

¹⁵ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 12, 1309 (redžep 1033/april-maj 1624); Pedani-Fabris, *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia*, 345.

¹⁶ U bosanskohercegovačkoj historiografiji pitanjem proizvodnje soli i trgovinom solju u osmanskom periodu najviše se bavio Adem Handžić u svojim radovima: „Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, III-IV/1952-53, Sarajevo 1953, 415-435; „Zakonska odredba (kanun) o tuzlanskim solanama“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX/1958-59, Sarajevo, 1960, 169-179; „Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI/1960-61, Sarajevo, 1961, 113-148. i drugim.

¹⁷ Gazi Murteza-paša, bivši veliki vezir, prema Truhelki, bio je beglerbeg Bosne nakon Bajram-paše, 1035/1625-26. godine. Truhelka, „Popis bosanskih sandžakbegova“, 5. Bašagić za njega piše da je bio porijeklom iz Novog Šehera i daje o njemu još podataka. Više u: Bašagić, *Kratka uputa*, 62-63.

¹⁸ Giovanni Corner bio je mletački dužd u periodu 1625-29. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-corner_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-corner_(Dizionario-Biografico)) pristupljeno: 21. 08. 2019.

nanesenih mletačkim trgovcima, naglašavajući da je već poslao instrukcije lokalnim upraviteljima kako se to ne bi više dešavalo. On uvjerava dužda da će poštivati naredbe sultana koje su mu dostavljene iz Carigrada putem duždevog čovjeka. Istovremeno, paša upućuje svoju pritužbu duždu zbog toga što su određeni mletački upravitelji s konjanicima i pješastvom također izvršili upade na osmanski teritorij, gdje su ubili i zarobili neke osmanske podanike.¹⁹

Iako ne znamo koja su tačno dešavanja prethodila duždovom pismu, sadržaj pašinog pisma upućuje na jedan raniji dopis i djelovanje Halil-age Vranskog (Alagića),²⁰ zbog čijih aktivnosti se mletački bailo više puta žalio Porti. Murteza-paši je, naime, u ljeto 1625. godine upućen ferman u kojemu mu se skreće pažnja da su stanovnici Sedd-i Islama, podstaknuti od strane Halil-age Vranskog, izvršili napad na Posedarje i neka druga mjesta pod mletačkom upravom, ubili neke njegove stanovnike te opljačkali stoku. Nakon iznesene hronologije dešavanja, sultan upozorava pašu da će njega smatrati odgovornim ukoliko se sa spomenutim aktivnostima nastavi.²¹ Međutim, ukoliko se uzmu u obzir i mletačke i osmanske tvrdnje iznesene u dostupnoj korespondenciji, onda se može zaključiti da su ovim Halil-aginim akcijama ipak prethodili upadi mletačkih snaga i njihova zlodjela nad stanovništvom na osmanskom teritoriju, što je jedan od rijetkih sačuvanih podataka ove vrste.

Iz sadržaja pisma upućenog od strane bosanskog beglerbega Mehmed-paše²² mletačkom duždu²³ 1631. godine primamo mnoštvo raznih informacija o nekim dešavanjima i ličnostima koje su i inače obilježile

¹⁹ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 12, 1317, (cca. 1625); Pedani-Fabris, I „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 348.

²⁰ Podaci o Halil-agi Vranskom nisu najjasniji u dosadašnjoj historiografiji. Čini se da je često dolazilo do zamjene identiteta, te je nekada poistovjećivan sa Halil-begom Memibegovićem. Up.: Seid M. Traljić, „Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 18, Zadar, 1971, 343-377. Za precizniju identifikaciju up: Nedim Zahirović, „Tragom jedne karijere: Halil-beg (Halil-paša) Memibegović“, *Historijski zbornik*, vol. 70 (2017), br. 2, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 2017, 353-364 i 356.

²¹ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 12, 1323 (juli-august 1625); Pedani-Fabris, I „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 350.

²² O Abaza Mehmed-paši vidi: Bašagić, *Kratka uputa*, 64-65. Muvekkit kao godinu njegovog namjesnikovanja u Bosni navodi 1038/1628-29. Muvekkit, *Povijest 1*, 280-284.

²³ U periodu od aprila 1631. do januara 1646. godine na poziciji mletačkog dužda nalazio se Francesco Erizzo. Up: <http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-erizzo/>. pristupljeno: 05. 02. 2020.

ovaj historijski period. Naime, već spominjani Marcantonio Vellutello, koji je iz Venecije poslat s molbom za regrutaciju osmanskih plaćenika u mletačku službu, što je bilo dozvoljeno sultanskim fermanom, otišao je u Budim, a ne bosanskom paši. U međuvremenu su pristigli i drugi fermari kojima se naređuje slanje trupa u pomoć Veneciji, s molbom habsburškom imperatoru da se ne stavlja na stranu Španjolaca protiv Venecije.²⁴

Dešavanja opisana u ovom dijelu pisma odnose se na privremeno osmansko-mletačko savezništvo u borbi protiv Španjolaca u vrijeme trajanja Dugog rata (1593-1606). Naime, Habsburške vojne vlasti nadale su se da će se u uskočki napad na Klis 1596. godine uključiti i Mlečani, čime bi tu neutralnu republiku uvukli u rat, a istovremeno otvorili i drugi front u sklopu ovog osmansko-habsburškog rata.²⁵ Međutim, Mletački senat odbio je ulazak u ovaj osmansko-habsburški rat, možda ne zbog toga što su željeli ostati u dobrim odnosima s Osmanskom državom, nego zato što su se plašili rasta habsburškog utjecaja u regiji.²⁶ Kasnije, u vrijeme trajanja rata između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije 1615-17. godine, habsburški izaslanik na Porti, vjerovatno obećavši da će raseliti uskoke iz Senja, prvobitno je uspio da izdejstvuje zabranu učešća osmanskih podanika sa tla Bosanskog ejaleta na mletačkoj strani u ratu. Svima koji su se nalazili u vojnoj službi Venecije naređeno je da se vrate kućama.²⁷ Međutim, ta zabrana o stupanju osmanskih podanika sa teritorija Bosanskog ejaleta u mletačko najamništvo uskoro je povučena. Španska flota kao habsburški saveznik uplovila je u Jadran i kod Gruža u aprilu 1617. godine nanijela poraz mletačkoj floti. Nakon toga Osmanlije su ponudile svoju pomoć Mlečanima. Admiralu osmanske

²⁴ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1367 (kraj ramazana 1040/početak maja 1631); Pedani-Fabris, I „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 372-373.

²⁵ Gunther E. Rothenberg, „Venice and the Uskoks of Senj: 1537-1618“, *The Journal of Modern History*, Vol. 33, No. 2, (1961), 151. Uskočki zapovjednik Lenković se u izvještaju iz maja 1596. godine žali na „izdajnike Dalmatince“ i na mletački garnizon u Splitu, koji su „odbili da pruže pomoć kršćanima u borbi.“ Ibid., 152.

²⁶ Güneş Işıksel, „Managing cohabitation and conflict: Frontier diplomacy in the Dalmatian frontier (1540-1646)“, in: *State and society in the Balkans before and after establishment of Ottoman rule*, ed. Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Belgrade, 2017, 267.

²⁷ Rothenberg, „Venice and the Uskoks of Senj“, 151; Gligor Stanojević, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1970, 150.

flote Ali-paši naređeno je da u slučaju potrebe stavi flotu na raspolaganje Mlečanima.²⁸ I u nekim naredbama s Porte iz 1621. godine adresiranim na osmanske upravitelje na jadranskoj obali, sugeriše im se da ne ulaze u dogovore sa španskim gusarima protiv Mlečana.²⁹ Deceniju kasnije (maj 1630), još uvijek su dobrovoljci sa teritorija Bosanskog ejaleta odlazili da se bore na mletačkoj strani kao najamnici, ali im je emin Makarske skele to branio. Zbog toga je sultan Murat IV naredio beglerbegu Bosne i defterdaru da ga uklone s funkcije.³⁰ U fermanu sultana Murata IV upućenom beglerbegu Bosne u ljeto 1630. godine izražava se zabrinutost zbog aktivnosti španskog kralja usmjerenih protiv Venecije kao prijatelja Osmanskog Carstva. Stoga je donijeta odluka da se zbog prijateljskih veza, ali i štete koja bi mogla biti nanesena Osmanskom Carstvu, Mlečanima kao pomoć uputi vojska i rezerve namirnica. Dozvoljeno je onima koji to žele da se prijave kao plaćenici u mletačku vojsku, te je o tome izdat hukum. Ista informacija je upućena i budimskom paši, sandžakbezima i kadijama.³¹

U nastavku gore navedenog pisma saznajemo da se Vellutello, nakon povratka iz Budima, susreo sa bosanskim pašom i da su razgovarali detaljno o svim navedenim pitanjima. Međutim, paši je stigla naredba da ode u ejalet Budim i preuzme dužnost kako bi smirio pobunu u Transilvaniji.³² Prije odlaska, paša je upitao mletačke izaslanike da li žele da pričekaju njegov povratak iz Budima ili da se vrate kako ne bi gubili vrijeme. Oni su odlučili da ga sačekaju. Istim fermanom naređeno je da se uhapsi i pošalje na Portu izvjesni podstrekač nereda Girolamo, koji je u međuvremenu bio prihvatio islam, a zatvoren je u tvrđavu kako ne bi pobjegao.³³ U nastavku analiziranog pisma saznajemo da se

²⁸ Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, 149 i 151.

²⁹ Mumcu, *Venedik Baylosu 'nun defterleri*, 157.

³⁰ Ibid., 239.

³¹ Ibid., 247.

³² Vjerovatno je bilo neophodno biti na oprezu radi novonastale situacije u Erdelju (Transilvaniji). Naime, nakon smrti Gábora Bethlena u novembru 1629. godine, kneževska stolica u Erdelju ponovo je postala predmet obračuna među različitim frakcijama. Katolička frakcija bila je za Gáborovu udovicu Katarinu, a protestantska za njegovog brata Stefana. Kompromis je načinjen tako što je vlast preuzeo plemić George II Rákóczi, dok se Katarina morala odreći vlasti i otići iz zemlje. Porta je priznala njegov izbor. Više u: Adem Handžić, „Diploma sultana Murada IV erdeljskom knezu Đorđu Rakociju“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VI-VII/1956-57, Sarajevo 1958, 179.

³³ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1367; Pedani-Fabris, I, „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 372-373.

u dva mjeseca koliko je paša izbivao iz Sarajeva, Vellutello susreo i sa sarajevskim kadijom koji mu je napisao potvrdu da je on ovlašten da izvrši povrat robe koja je ranije oduzeta od sarajevskih trgovaca i koja se nalazi u Trogiru. Paša je pun riječi pohvale za Vellutella, koji je obavio još dosta posla dok se nalazio u Sarajevu.

Što se tiče Girolama Fasanea, koji se spominje u pismu, on je bio pravnik, pripadnik hvarske plemićke porodice Fazanović (Fasaneo).³⁴ Njegova glava bila je ucijenjena kao rezultat sukoba sa lokalnim mletačkim vlastima. Zbog nepravde koja mu je nanesena, on je upozoravao da će biti „prinuđen da postane Turčin“, što je na kraju i uradio, i odmah se obratio osmanskome dvoru kako bi „postigao pravdu koja mu je, kako je osjećao, bila uskraćena od strane kršćana“.³⁵ Naime, nakon konstantnog maltretiranja, u njegovom odsustvu knez Trogira kidnapovao je njegove dvije maloljetne kćerke, a Girolamo Fasaneo pobjegao je u Dubrovnik. Živeći u egzilu šest godina, kontinuirano je slao pisma u Veneciju pitajući kada će mu djeca biti vraćena i njegova imovina restituirana. S vremenom je prešao na osmanski teritorij u Bosnu, privatno islam i uzeo ime Redžeb, nadajući se potpori osmanskih vlasti, uključujući i beglerbega Bosne. Ova potpora pak nije bila efektivna, i Mlečani ne samo da su nastavili ignorisati njegove zahtjeve nego su također ustrajali u pokušajima da ga ubiju.³⁶ Iz pisma dalje saznajemo da je pisano Porti u vezi s njegovom sudbinom, budući da je postao musliman. Odlučeno je da bude odmah poslat u Istanbul.³⁷ Iz jednog Fasaneovog arza iz 1631-32. godine, između ostalog, saznajemo da je, dok je bio u Istanbulu, a čini se najviše zbog toga što je znao koji su to mletački dužnosnici sarađivali sa Špancima i bili njihovi špijuni, na nagovor mletačkog baila više puta izvršen pokušaj njegovog ubistva.³⁸ Uprkos njegovim

³⁴ Više o spomenutoj porodici: Nikša Lučić, Lovorka Čoralić, Joško Kovačić, „Fazanić (Fasaneo), hvarska plemićka obitelj“, *Hrvatski biografski leksikon*, vol. 4, Zagreb, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1998, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5863>, pristupljeno 21.09.2020.

³⁵ Antonio Fabris, „Il Dottor Girolamo Fasaneo, alias Receb“, *Archivio veneto*, 5:83 (1989), 105-118; Eric Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore, 2006, 115.

³⁶ Stephen Ortega, *Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean: Ottoman-Venetian Encounters*, Routledge, New York 2016, 84.

³⁷ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 12, 1323; Pedani-Fabris, I, „*Documenti turchi*“ dell'Archivio di Stato di Venezia, 350.

³⁸ Iz njegovog arza datiranog 1630/31. godine, sačuvanog u venecijanskom arhivu, vidi se da je već tada prihvatio islam na dvoru beglerbega Bosne i uzeo ime Redžeb.

vezama s Portom i zaštiti koja mu je obećavana, na kraju je ipak njegov život završio nasilno. Mlečani su uspjeli doći mu glave negdje u blizini Mostara, 1632. godine.³⁹

Naredno pismo mletačkom duždu⁴⁰ nije uputio bosanski beglerbeg nego mutesarraf Kliškog sandžaka, Jusuf-paša iz Livna. Iz pisma saznajemo da su uglednici iz Kliškog sandžaka sultanu uputili dopis u kojem su izvijestili da je došlo do narušavanja granica u dalmatinskom zaleđu, koje su bile uspostavljene još ranije, u vrijeme umrlog Ferhad-paše.⁴¹ Naime, stanovnici Šibenika i Trogira bili su pomjerali granice i već okupirali trideset i dva sela koja su bila pod osmanskom upravom. Sultan je stoga naredio Jusuf-paši, potom ćehaji bosanskog beglerbega Mehmed-paše, sarajevskom i kliškom kadiji, da odu na lice mjesta i ponovo ustanove granice postavljajući granične znakove (međaše). Sultan također obavještava da je već pisao duždu da bi i on trebao odrediti člana komisije s mletačke strane te poslati pismo također po dvorskom čaušu Jusufu.⁴²

Iako iz navedenog pisma nije moguće saznati više podataka o navedenim dešavanjima, o čemu se zapravo radilo više saznajemo iz Muvekkitove *Povijesti*. Prema Muvekkitu, koji je vjerovatno imao uvida

ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1374; Pedani-Fabris, *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia*, 376.

³⁹ Nikša Lučić, Lovorka Čoralić, Joško Kovačić, „Fazanić (Fasaneo), hvarska plemička obitelj“, *Hrvatski biografski leksikon*, vol. 4. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5863>. pristupljeno 21.09.2020.

⁴⁰ Francesco Erizzo bio je mletački dužd u periodu 1631-1646. [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-erizzo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-erizzo_(Dizionario-Biografico)) pristupljeno: 21. 08. 2019.

⁴¹ Ferhad-beg (paša) Sokolović bio je osmanski predstavnik u procesu osmansko-mletačkog razgraničenja u Dalmaciji po završetku Kiparskog rata. Up.: Vjekoslav Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice*, Muzej grada Trogira, sv. 1, Trogir, 1971; Seid M. Traljić, „Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 20, Zadar, 1973, 447-458; Ivna Anzulović, „Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. nakon Ciparskog rata“, *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost*, 47 (1998), 1-3; 53-150; Elma Korić, „Uloga Ferhad-bega Sokolovića u utvrđivanju granica između Osmanskog carstva i Mletačke republike nakon završetka Kiparskog rata 1573. godine“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. 33, Sarajevo, 2012, 133-144; Walter Panciera, „Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 45, Zagreb, 2013, 9-38.

⁴² ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1449; Pedani-Fabris, *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia*, 398.

u neku hroniku ili spise nekoga od očevidaca spomenutih zbivanja, kapetan granice Mustafa-aga Baraković⁴³ lično je otišao u Istanbul kako bi se požalio na to što su u vrijeme odsustva bosanskog beglerbega Mehmed-paše Mlečani zauzeli „trideset i dva sela od islamskih zemalja uz bosansku granicu“ u zadarskom i šibenskom zaleđu. Mletački bailo ponudio je novac tražeći da se spomenuti Mustafa-aga Baraković pogubi, ali nije naišao na podršku. Nakon sjednice Divana izdat je ferman da se spomenute zemlje vrate natrag, a za to su određeni bosanski beglerbeg Mehmed-paša Vučo i sarajevski mula. Po dolasku Jusuf-čauša koji je donio ferman iz Istanbula, bosanski kadija odmah je krenuo ka Klisu (juni-juli 1637).⁴⁴ Jusuf-čauš je uz ferman donio i pismo upozorenja samome beglerbegu, a zatim je produžio ka Zadru. Kapetan mletačkog dužda zatvorio je čauša u jednu odaju, oduzeo mu ferman, vezirovo pismo, potvrde baila i senede, te ih poslao mletačkom duždu. Čekajući povratak Jusuf-čauša, kadija je iz Livna krenuo preko Klisa i Sinja do Drniša. U fermanu koji je iz Istanbula poslat po Mustafa-agi Barakoviću napisano je da mletački vlastelini treba da izađu na granicu, da kadija po zakonu napravi uvid i da se postave međaši tamo gdje je bilo razgraničeno. Mlečani su namjeravali da odgode pitanje rješavanja granica do zime, a nakon toga da pokušaju riješiti spomenuti problem „snagom novca“.⁴⁵ Prema Omašiću, Mustafa-aga Baraković i Ahmed Omerbašić iz Solina su ustvari bili prisvojili cijeli zagorski teritorij pošto su nekoliko godina ranije uzeli u zakup neko zemljište. Nisu željeli davati dohodak Mlečanima i odvrćali su seljake od toga, govoreći im da su dužni davati dohodak samo sultanu. Uz to, poticali su bosanskog valiju da ih brani u Istanbulu. Međutim, fermanom iz septembra 1631. godine bosanskom valiji je naređeno da treba da se poštuju prava Trogirana na zagorskom području, uz navođenje spornih sela, te da kazni Barakovića i Omerbašića. Prilikom suočavanja mletačkog baila sa Barakovićem u Istanbulu u vezi s granicama, vezir je dao za pravo bailu.⁴⁶

⁴³ Mustafa-aga Baraković često se spominje u pritužbama mletačkog baila kao podstrekač nereda na granici zajedno sa Halil-agom Vranskim i njegovim sinom Durakom, kliškim kapetanom Džaferom itd. Nedim Zahirović, „Bosanski beglerbeg i njegovi sandžakbegovi u diplomatskim predstavkama mletačkoga baila na Visokoj Porti (1632-1639)“, 9.

⁴⁴ O Mehmed-paši Vuči i značajnijim dešavanjima u periodu kada je bio bosanski beglerbeg vidi: Muvekkit, *Povijest 1*, 302-316.

⁴⁵ Muvekkit, *Povijest 1*, 305.

⁴⁶ Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, 18-19.

Istovremeno, kadija je nekoliko puta slao pismo bosanskom valiji Mehmed-paši Vuči moleći ga da dođe. Međutim, čini se da je valija oklijevao da se otvoreno suprotstavi Mlečanima te je zamolio Dvor da ga odredi na funkciju muhafiza Osijeka, što mu je i odobreno. Kadija je, čini se, bio izgubio svaku nadu da će mu potporu pružiti neki od visokopozicioniranih predstavnika osmanske elite u Bosni. Međutim, u Drniš je došao Jusuf-paša, koji je upravljao Kliškim sandžakom kao arpalukom, i sastao se s kadijom. Jusuf-paša došao je tajno i bez pompe, budući da su ranijeg bosanskog valiju Murteza-pašu, kada je dolazio s pratnjom, Mlečani napali topovima i puškama. Istovremeno, i Jusuf-čauš je stigao iz Zadra, donijevši pismo mletačkog dužda koje je dao kotarskom kadiji da ga zavede u sidžil i izda hudžet. Jusuf-paša i kadija su napisali arz, a stanovništvo pokrajinskih krajeva svoj mazhar, pa su to sve poslali po Jusuf-čaušu u Istanbul.⁴⁷

Sačuvan je i prijevod na italijanski jezik pisma koje je Mehmed-paša Vučo uputio Francescu Erizzu 1637. godine. Paša piše da je primio sultanov ferman u vezi s gore navedenim dešavanjima. Međutim, iznenada je morao obaviti određenu dužnost po naredbi sultana, te je pitanje granica trenutno moralo biti odgođeno. Ponovo su na dužnost članova komisije za razgraničenje imenovani kadija Klisa, zajedno sa Jusuf-čaušem i hodžom Zondanom(?), a paša je zamolio dužda da imenuje i on svoga delegata kako bi se spomenute aktivnosti sprovele na zadovoljstvo objiju strana.⁴⁸

Iz iste godine je i arz koji su duždu uputili osmanski uglednici iz dalmatinskog zaleđa. Oni su od dužda tražili da omogući nesmetan prolaz sultanovom izaslaniku koji je ovog puta dobio zadatak da odnese sultanov ferman duždu. Taj izaslanik bio je Ali-aga, dizdar tvrđave Nadin.⁴⁹ I original spomenutog fermana, koji je mletačkom duždu Francescu Erizzu uputio sultan Murat IV u maju 1637. godine nakon pritužbi upućenih na Portu od strane sandžakbega Krke Derviš-bega, vezanih za

⁴⁷ Muvekkit, *Povijest* 1, 306. Navedenog Jusuf-pašu nismo uspjeli precizno identificirati.

⁴⁸ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1450; Pedani-Fabris, *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia*, 399. Nismo bili u prilici provjeriti tačnost imena navedenih u ovome pismu, jer nije sačuvan original na osmanskom turskom jeziku.

⁴⁹ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1451; Pedani-Fabris, *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia*, 399.

upade pljačkaša sa mletačke strane na osmanski teritorij, čuva se u istom arhivu.⁵⁰

Nekoliko ovdje predstavljenih pisama samo su mali dio jedne kompleksnije slike osmansko-mletačkih diplomatskih odnosa u prvim decenijama 17. stoljeća. Način na koji su rješavani pojedini slučajevi spomenuti u pismima sugeriše da su predstavnici visoke elite i tada imali zajedničke interese koje su nerijetko stavljali iznad interesa pojedinaca, pa čak i kada se radilo o podanicima svoje države. Uz ostale izvore, navedena pisma predstavljaju i svjedočanstvo o nekim segmentima života i svakodnevice u osmansko-mletačkom pograničju u dalmatinskom zaleđu toga vremena, na prostoru na koji su se posljedice te visoke diplomatije direktno odražavale.

Sažetak

Sačuvana pisma bosanskih beglerbegova mletačkim duždovima iz prvih nekoliko decenija 17. stoljeća predstavljaju važno svjedočanstvo ne samo o diplomatskoj praksi i njenim formama toga vremena nego i o glavnim događajima i akterima koji su obilježili prvih nekoliko decenija toga stoljeća u osmansko-mletačkom pograničju u dalmatinskom zaleđu. Nažalost, spomenuta pisma sadrže samo one podatke koji svjedoče o raznim oblicima nasilja na osmansko-mletačkom pograničju, na koje su se žalili pripadnici obje strane, okrivljujući se međusobno. Iako bi navedena pisma bilo nužno smjestiti u nešto širi kontekst, ovog puta nastojali smo skrenuti pažnju i na ovu vrstu izvora i podatke koje oni pružaju, a koji na svoj način bacaju svjetlo na historijsku pozornicu Bosne i regije u ranom novom vijeku.

⁵⁰ ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 13, 1448; Pedani-Fabris, *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia*, 398.

A FEW LETTERS OF THE BOSNIAN BEGLERBEGS TO THE VENETIAN DOGES FROM THE FIRST FEW DECADES OF THE 17TH CENTURY

Abstract

The letters of the Bosnian Beglerbeks to the Venetian Doges from the first few decades of the 17th century, preserved in State Archive of Venice, provide important testimony not only to the diplomatic practice and its forms of the time, but also to the major events and actors that marked the first few decades of this century in the Ottoman-Venetian border in the Dalmatian hinterland. Unfortunately, the aforementioned letters contain only information that testifies to the various forms of violence at the Ottoman-Venetian border, which members of both sides have complained about, blaming each other. Although it would be necessary to place these letters in a somewhat broader context, this time we sought to draw attention to this type of sources and the information they provide, which in their own way sheds light on the historical stage of early modern Bosnia and the region.

Key words: Ottoman Empire, Venice, Bosnian Eyalet, Bosnian Beglerbeg, Venetian Doge, Dalmatian hinterland, 17th century

IZVORI

a) neobjavljeni izvori:

Archivio di Stato di Venezia , *Miscellanea documenti turchi*,

Busta 10, 1197 i 1199;

Busta 12, 1309, 1315, 1317 i 1323;

Busta 13, 1367, 1448, 1450 i 1451.

b) objavljeni izvori:

Mumcu, Serap, *Venedik Baylosu'nun defterleri/The Venetian Baylo's Registers (1598-1684)*, Hilâl. Studi turchi e ottomani 4, Venezia, Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, 2014.

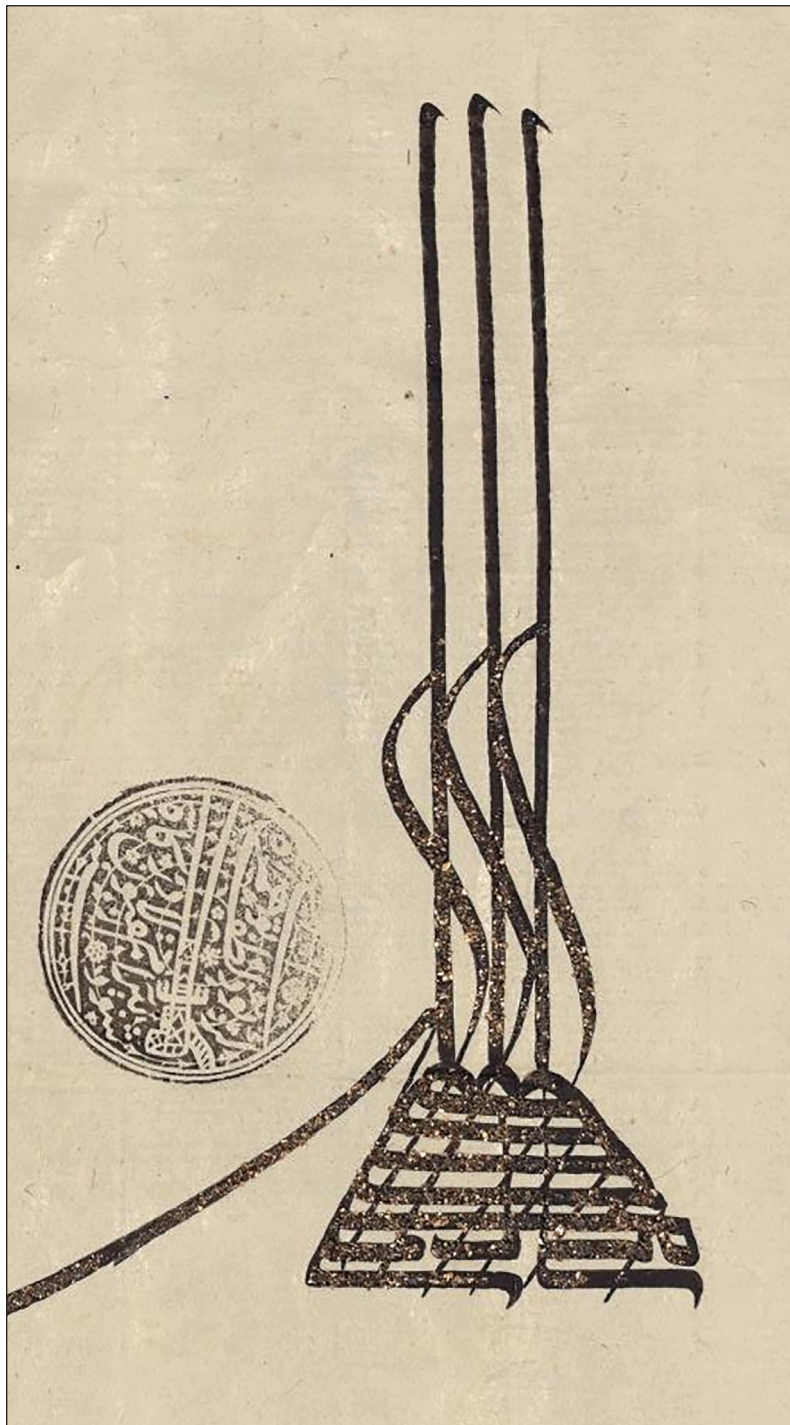
Pedani-Fabris, Maria Pia, ed., *I „Documenti turchi“ dell'Archivio di Stato di Venezia. Inventario della miscellanea, con l'edizione dei registi di Alessio Bombaci*, Istituto poligrafico Zecca dello Stato, Roma, 1994.

LITERATURA

- Acıpinar, Mikail, „Sultan I. Ahmed Döneminde Osmanlı-Venedik İlişkilerine Genel Bir Bakış“, *CIEPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları*, eds. İlhan Şahin et al., Istanbul, 2014, 349-361.
- Anzulović, Ivna, „Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. nakon Ciparskog rata“, *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost*, 47 (1998), 1-3; Ogranak Matice Hrvatske u Zadru, Zadar, 1998, 53-150.
- Bašagić-Redžepašić, Safvet beg (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.–1850.)*, Vlastita naklada, Sarajevo, 1900.
- Dursteler, Eric, „The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps“, *Mediterranean Historical Review*, 16 (2), Routledge, Tel Aviv, 2001, 1–30.
- Dursteler, Eric, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Johns Hopkins University, Baltimore, 2006.
- Fabris, Antonio, „Il Dottor Girolamo Fasaneo, alias Receb“, *Archivio veneto*, 5:83, Deputazione di Storia Patria per la Venezia, Venecija, 1989, 105-118.
- Faroqhi, Suraiya, „The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600-1630)“, *The Journal of European Economic History*, 15 (2), Banco di Roma, Rome, 1986, 345-384.
- Handžić, Adem, „Diploma sultana Murada IV erdeljskom knezu Đorđu Rakociju“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VI-VII/1956-57, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1958, 175-191.
- Handžić, Adem, „Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, III-IV/1952-53, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1953, 415-435.
- Handžić, Adem, „Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI/1960-61, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1961, 113-148.
- Handžić, Adem, „Zakonska odredba (kanun) o tuzlanskim solanama“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX/1958-59, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1960, 169-179.

- Işksel, Güneş, „Managing cohabitation and conflict: Frontier diplomacy in the Dalmatian frontier (1540-1646)“, in: *State and society in the Balkans before and after establishment of Ottoman rule*, ed. Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Yunus Emre Enstitüsü / Turkish Cultural Centre Belgrade, Belgrade, 2017, 257-282.
- Korić, Elma, „Uloga Ferhad-bega Sokolovića u utvrđivanju granica između Osmanskog carstva i Mletačke republike nakon završetka Kiparskog rata 1573. godine“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. 33, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 133-144.
- Lučić, Nikša; Čoralić, Lovorka; Kovačić, Joško, „Fazanić (Fasaneo), hvarska plemićka obitelj“, *Hrvatski biografski leksikon*, vol. 4, Zagreb, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1998. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5863>. pristupljeno 21.09.2020.
- Ljubić, Šime, „Rukoviet jugoslavenskih listina“, *Starine JAZU*, br. 10, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1878, 1-43.
- Muvekkit, Salih Sidki Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, 1. tom, prev. A. Polimac et al., El-Kalem, Sarajevo, 1999.
- Nakaš, Lejla, *Bosanska ćirilčna pisma*, Međunarodni Forum Bosne / Forum Bosnae, 53-54, Sarajevo, 2011.
- Nežirović, Muhamed (ed.), *Krajišnička pisma*, Preporod, Sarajevo, 2004.
- Omašić, Vjekoslav, *Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice*, Muzej grada Trogira, sv. 1, Trogir, 1971.
- Ortega, Stephen, *Negotiating Transcultural Relations in the Early Modern Mediterranean: Ottoman-Venetian Encounters*, Routledge, New York, 2016.
- Pancierera, Walter, „Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 45, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013, 9-38.
- Rothenberg, Gunther E., „Venice and the Uskoks of Senj: 1537-1618“, *The Journal of Modern History*, Vol. 33, No. 2, University of Chicago, Chicago, 1961, 148-156.
- Stanojević, Gligor, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1970.
- Traljić, Seid M., „Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 20, Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar, 1973, 447-458.

- Truhelka, Ćiro, „Popis bosanskih sandžakbegova i beglerbegova od god. 1463 do 1878“,
- Časopis za hrvatsku povijest, knj. 1, Hrvatski izdavački i bibliografski zavod, Zagreb, 1943, 1-15.
- Yemişçi, Cihan, *1618-28 arası Osmanlı-Venedik ilişkileri (6004 No'lu ahkâm defteri'ne göre)*, neobjavljeni magistarski rad, Konya, 2009.
- Zahirović, Nedim, „Geografsko-statistički opis Bosanskog pašaluka iz treće decenije 17. vijeka“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54/2004, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005, 189-198.
- Zahirović, Nedim, „Bosanski beglerbeg i njegovi sandžakbegovi u diplomatskim predstavkama mletačkoga baila na Visokoj Porti (1632-1639)“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* HHH, knj. 36, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 2015, 5-16.

PRILOG: ASV, *Miscellanea documenti turchi*, Busta 12, 1309. Penča i pečat Bajram-paše na pismu iz 1624. godine.